

УДК 330.87

Олександр Кондрат

ФІЛОСОФСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІ ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЯХ

Стаття присвячена встановленню стану розвитку філософії господарства на сучасному етапі; визначенню та аналізу спільних методологічних основ і підходів філософії господарства С.М. Булгаковим та сучасних економічних теорій.

Ключові слова: філософія господарства, політекономія, постіндустріальне суспільство, концепція господарства, свобода, історичний процес, інституціоналізм, філософсько-господарські підходи.

Статья посвящена установлению состояния развития философии хозяйства на современном этапе; определению и анализу общих методологических основ и подходов философии хозяйства С.Н. Булгаковым и современных экономических теорий.

Ключевые слова: философия хозяйства, политэкономия, постиндустриальное общество, концепция хозяйства, свобода, исторический процесс, институционализм, философско-хозяйственные подходы.

The article is devoted to the state of the economy philosophy today. Identification and analysis of common methodological foundations of philosophy- economic's approaches of S.M. Bulgakov and modern economic theory.

Keywords: phylosophy of economy, political economy, post-industrial society, the concept of economy, freedom, historical process, institutionalism, philosophical and economic approaches.

Постановка проблеми. У пошуку нових концептуальних рішень економічна теорія намагається залучити те смислове поле господарської реальності, яке поки що знаходиться за межами дослідницьких інтересів економічної науки, а саме: питання щодо місця людини в господарстві та господарства в суспільній системі, спрямованості людської діяльності, її мети та позаекономічних чинників мотивації особистості. Вирішення цих питань є характерною рисою філософії господарства, яке, відійшовши від засад класичної науки, надає цілісності уявленню про господарство шляхом залучення загальнокультурного і загальноприродного знання, міждисциплінарного дискурсу та морально-етичних основ аналізу соціально-економічної дійсності.

Аналіз досліджень і публікацій. Найґрунтовніші дослідження в сфері філософії господарства належать Л.А.Тутову, Ю.М. Осипову, Н.А. Макашевій, М.В. Соміну І.П. Смірнову. Вагомий внесок у дослідження цього питання зроблено й вітчизняними вченими, а саме: В.Д. Базилевичем, Т.В. Гайдай, І.В. Назаровим та ін. Проте проблема лишається недостатньо вивченою й потребує більш ґрунтового розгляду.

© Кондрат О. Б., 2014

Мета статті полягає у визначенні стану розвитку філософсько-господарських підходів та їхнє місце в сучасних економічних теоріях.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою філософсько-господарського підходу є те, що він утворює економічний світогляд, тим самим формуючи особистість, яка господарює.

Спираючись на точні й перевірені знання, здобуті наукою, за допомогою філософсько-господарського підходу формується і направляється процес розуміння світу, результатом якого стає цілісне бачення світу. Отже, філософсько-господарське знання є світоглядним, узагальнюючим, трансцендентальним (а не функціональним, технологічним), й перебуває в діалозі з економічною та іншими науками. Філософія господарства – це сукупність узагальнених знань як суто універсальних (про божественний, природний і соціальний універсум, про саму світобудову), так і специфічних, звернених до тих або інших аспектів буття. Трактуючи буття як господарство, а господарство як буття, відповідно життя як господарство, а господарство як життя, нарешті, господарство як продуктивну (творчу) організацію, а останню – як господарство, філософія господарства здатна ставити і по-своєму вирішувати такі глобальні питання, як, наприклад, від чого, навіщо, з якою метою, яким чином і з яким результатом реалізується господарство, насамперед господарство людини? Як виконує людина роль господарюючого суб'єкта, творця, деміурга, що випала на неї? Яка генетика і природа людського господарства, звідки воно, яке його співвідношення з божественним і природним господарством, у чому його якісна специфіка? Якими є телеологія та есхатологія людського господарства? Усіх цих питань уникає ортодоксальна політична економія, оскільки не може через свою предметну і аксіоматичну обмеженість ні поставити їх, ні спробувати вирішити. Філософія господарства не може відмежовуватись ні від чого, вона зобов'язана приділяти увагу всьому: духовно-культурному, ідейному; природному, матеріальному, технічному; соціальному, політичному, економічному; психологічному, екологічному, етнічному; комунікаційному; історичному тощо [1, с. 584].

Уявлення про філософію господарства було змінено С.М. Булгаковим, який надав їй статусу філософсько-методологічного знання і довів правомірність дослідження світу як господарства. Його розробки мали глибокий методологічний сенс, оскільки в них було проаналізовано основні точки перетину філософських й економічних інтересів в області теорії господарства, в якій філософія господарства претендує на роль методології. Важливим здобутком С. Булгакова була теза про неможливість змішування загальнофілософських та спеціально-економічних понять, що може призвести до спотвореного розуміння господарських процесів, «затмарення» об'єктивного суб'єктивним. Філософію господарства не можна зводити до простого філософського трактування економічної теорії. Господарство ширше за обсягом і багатше за змістом, ніж економіка. І хоча економіка теж є специфічним господарством, багато з того, що притаманне господарству взагалі, не відкривається під час розгляду економіки лише як економіки.

На відміну від економічної теорії, філософія господарства, не обмежуючись суто науковим підходом, спрямовується в такі сфери буття, які не можуть бути освоєними наукою, не входять у наукове коло проблем.

У філософії господарства С.М. Булгаковим було сформульовано певні ключові принципи методології досліджень, які в наш час є особливо актуальними. І хоча у вітчизняній науці вони довгий час не розроблялись й набули поширення лише в останнє десятиліття, західні науковці вже тривалий час широко застосовують у своїх

дослідженнях філософсько-господарські підходи до аналізу соціально-економічної дійсності, які хоча й відрізняються від запропонованого С.М.Булгаковим, проте мають спільні характеристики. Інтерес до філософії господарства обумовлений зокрема й необхідністю створення цілісного, синтетичного знання, здатного об'єднати вузькоспеціалізовані дослідження з метою усвідомлення того як співвідноситься зміст господарської діяльності з суспільним життям в цілому, а також у політичному, соціальному та духовно-культурному вимірах, розуміння того, як пов'язані суб'єкт і об'єкт господарського життя.

С.М. Булгаков, зокрема, зробив наголос на необхідності аналізу таких інституційних чинників економічного розвитку, як свобода та творчість, місце особистості в господарстві та його етика. Як основний принцип філософсько-господарського аналізу, вчений визначив проблему особистісного ставлення до оточуючої дійсності. Таким чином, суб'єкт господарської діяльності виступає як основа, й необхідна умова будь-якого творчого акту.

Як у філософії господарства С.М. Булгакова, так і в сучасних філософсько-господарських теоріях, концепціях господарства, побудованих на засадах цивілізаційного аналізу, особливо підкреслюється різниця понять господарства та економіки. З точки зору філософії господарства – господарство – не економіка, точніше, не лише економіка. Економіка – окремий елемент господарства, особливе за якістю, системою організації й реалізації господарство, специфічний спосіб господарювання. Філософія господарства звернена до господарства взагалі, а не до однієї лише економіки, хоча за традицією розглядається як галузь економічної науки. Більш того, господарство є саме буття - божественне, природне й людське, розглянуте, однак, по-особливому – з боку його продуктивної (творчої) організації, але неодмінно в єдності її суб'єктивного та об'єктивного аспектів. Основна відмінність полягає в тому, що господарство у деяких аспектах є самостійним від господарюючого суб'єкта процесом. С. Булгакову був характерний методологічний максималізм, що полягає в прагненні виявити глибинні підстави предметів, розкрити їхню справжню сутність. Окрім того, підхід С. Булгакова передбачав розгляд філософією господарства моральних, релігійних та культурних мотивів, що впливають на поведінку людей у сфері господарства, даючи й іншим наукам про господарство можливість подолати статичний характер їх моделей. Природа теоретичних досліджень має справу з абстракціями, й уникати їх значить усувати можливість встановлення закономірностей та взаємозв'язків, а разом з тим і можливість пізнання сутності світу [3, с. 63-64].

У вітчизняній науці, крім С. Булгакова, проблеми які розглядаються в рамках філософії господарства, досліджували також відомі економісти, філософи та теологи, наукові діячі тощо. Сучасник С. Булгакова О. Хомяков, що трактував господарство на основі принципу «органічності»; релігійний філософ П.А. Флоренський, що обґрунтував концепцію всеєдності як основи космічного господарства і теорію реалістичного (трудового) ставлення до світу; князь С. Трубецький, що запропонував вчення про універсальний суб'єкт; П. Струве, який висунув ідею метафізичності буття; М. Кондратьєв, який вивчав проблеми статичності та динаміки господарства; вітчизняний економіст М. Туган-Барановський, який досліджував різні рівні та форми організації господарства, й займався проблемою особистого й безособового в господарстві та обґрунтував роль діяльнісного підходу; В. Вернадський, який зробив значний внесок у розробку вчення про ноосферу, і багато інших мислителів [2, с. 115].

Глибина розробок та закладений потенціал цього напрямку в деяких аспектах перевершують сучасні концепції, побудовані в рамках класичної науки стосовно

майбутнього розвитку суспільства, його динаміки та особливостей. Філософія господарства, зважаючи на перспективність у застосуванні при вивченні суспільного розвитку, отримала подальший розвиток і в сучасній науці.

На пострадянському просторі тема філософії господарства розробляється, головним чином, групою російських дослідників під керівництвом академіка Ю.М. Осіпова, які схильні протиставляти філософію господарства категорії економікс, що на їх думку, не здатна донести етико-онтологічного та метафізичного сенсу господарства як підсистеми суспільства. Установки нового економічного мислення, що панують в сучасній економічній теорії, пронизані прагматизмом й утилітаризмом, виправдовуючи будь-яку економічну діяльність, що веде до максимізації прибутку, незважаючи на неминучі кризові явища, катастрофи та глобальні проблеми, які породжуються такою діяльністю. Філософія ж господарства, навпаки, сформована на принципах гуманізму, софійного визначення трудової діяльності, не може і не повинна, за висловом С. Булгакова, йти наперекір з людським бажанням перетворити природу і світ згідно вищому призначенню.

У рамках такого підходу господарство виступає як онтологічна реальність, в якій людина повинна продовжити творіння. Воно розглядається в ноосферному контексті творчої діяльності людини, пов'язаної зі збереженням життя та його вдосконаленням [7, с. 211].

Ю.М. Осіповим встановлена відмінність між поняттями «філософія господарства» та «філософія економіки». Філософію господарства він пояснює як ідею «про неекономічний розгляд господарського життя, поряд з суто економічними системами, що походять від класичної політичної економії й економічного матеріалізму до сучасного економікса», презентуючи її як нову парадигму економічної думки, що передбачає відхід від економіксу, як спроби дослідження господарства в якості віртуальної реальності технолого-математичного та конструктивного характеру [5, с. 564].

Ю. М. Осіпов зазначає, що спочатку філософія господарства одержала наукове обґрунтування, відокремилась від філософії і трансформувалась у політичну економію. Водночас ХХ ст. виявило вузькість і недостатність політичної економії, що призвело до її повернення у лоно філософії. Займаючись безпосередньо філософією господарства, він вказує на те, що остання не обмежується тільки виробництвом споживацьких благ, а займається виробництвом життя в усіх його аспектах, при загальному осмисленні.

Серед українських дослідників проблематика філософії господарства ще набула широкого розвитку, наразі триває етап усебічного первинного вивчення спадщини С.М. Булгакова та інших філософсько-господарських теорій, усвідомлення цінності таких підходів для сучасної науки та формування власних альтернативних концепцій. Проте, у цьому полі необхідно виокремити наступні напрями досліджень:

- Метафізика економіки (В. Базилевич, В. Ільїн) – розкриває співвідношення між економічною теорією, філософією економіки, етичною економією, філософією господарства. Досліджує феноменологічний статус, раціональний, ірраціональний, трансцендентний рівні осягнення економічного буття;

- Філософія економіки (С.В. Синяков) – у ній розкривається сутність економічних процесів, що відбуваються в суспільстві, в їх людському, особистісному вимірі, через усю сукупність форм життєдіяльності людини.

В західній економічній науці існує кілька філософсько-господарських підходів до аналізу суспільного життя, серед них:

– стадіально-технологічний (Д. Белл, Е. Тоффлер) – пояснює зміни, що відбуваються в господарстві технологічними факторами та панівним способом виробництва;

– культурно-соціологічний (П. Козловські, А. Тойнбі) – взаємозв'язки економіки та культури розглядаються перш за все з точки зору впливу на економіку культурних та етичних цінностей і протиріч, що виникають між ними;

– структурно-функціональний (Т. Парсонс) – пропонує розуміння господарства з позиції прийнятних для всіх цінностей та нормативних стандартів, як інструкції для людей і для колективів, що виконують окремі ролі, для застосування в різних контекстах та різних конкретних ситуаціях. Головна умова – цінності повинні бути несуперечливими, визначеними, узагальненими і узгодженими;

– гуманістичний (Г. Маркузе) – інтерпретує господарство крізь призму існування, буття людини і пошуку гармонії в її взаємозв'язках з природою і культурою.

Одним із найяскравіших представників першого із зазначених нами філософсько-господарських підходів до аналізу суспільного життя є американський соціолог Е. Тоффлер. Його теорія побудована на констатації кризових явищ в індустріальній системі, які пов'язані із переходом суспільства в нову стадію історичного розвитку, стадію технологічної цивілізації, яка вже не підлягає правилам індустріалізму. За Тоффлером, утворення «нового суспільства» відбувається в процесі розвитку «суперіндустріальної революції». Перехід до якої повинен бути чітко спланованим, детально розроблений і має відбуватися на основі готової моделі, або, як пише Тоффлер, слід «спроєкціювати нову цивілізацію» [6, с. 495].

Він розкриває прихований зміст важких економічних і соціальних потрясінь переходного періоду як часу абсолютно необхідного, величезного і багатогранного розвитку переважної більшості населення. Ціна безконтрольності цього розвитку – втрата багатьма людьми віри у себе, енергії і життєвих сил, розпад сімей, різкий ріст стресів, захворювань і смертності, алкоголізму, наркоманії, злочинів. Праця Тоффлера «Шок майбутнього» – це очікуваний масовий катастрофічний прояв перерахованих соціальних бід і деформацій. Власне саме про це говорив С.М. Булгаков, вказуючи на вузькість матеріалістичного економізму, який став панівним світоглядом сучасного йому суспільства. Подібно до булгаківського бачення, Е. Тоффлер наполягав на розвитку особистості. Перш за все, це дасть з можливість вести господарство розумним чином, уникаючи пасток та негативних явищ економічного розвитку.

Тоффлер захищає необхідність контролю суспільства за розвитком техніки, критикує технократію корпорацій за некритичне втілення нових технологій. У самій корпорації на зміну технократії і бюрократії приходить «адхократія», тимчасові структури спеціалістів, які керують окремими проектами. Таке відродження підприємництва всередині корпорацій підвищує їх пристосовність до нового, але ще більше загострює проблему адаптації для населення.

З іншого боку, Тоффлер сам показує зростаюче панування ризику і невизначеності, які роблять неможливими великі і довготривалі капіталовкладення у кожне робоче місце. Адже безперервний розвиток нових знань – це загибель для такого «застиглого» у металі «автоматизованого» капіталу. Він вказує на те, що інновації як руйнівне вторгнення майбутнього, яке формує елементи цієї нової цивілізації, виникають не лише у високотехнологічній промисловості, але й у всіх сферах життєдіяльності людини. І наголошує, що саме вони приводять людину у шоківий, стресовий стан, примушують самостійно вирішувати проблеми, які раніше ніколи не виникали. Тут вчений підтверджує тезу С.М. Булгакова про діалектику свободи та

необхідності, коли зростаючі потреби вимагають розвитку здібностей людини, що в свою чергу ставить перед нею необхідність задоволення нових потреб, що були породжені ним же.

Особливо детально Тоффлер аналізує проблему інформатизації суспільства, яка досліджувалась і в попередніх його працях. Він підкреслює, що знання, інформаційна революція загрожують фінансовій владі більше, ніж профспілки. Той, хто контролює знання, контролюватиме владу.

Ще одним визначним представником стадіально-технологічного філософсько-господарського підходу до аналізу суспільного життя є Д. Белл. Його теорія індустріально-технократичного суспільства була викладена у книзі «Прихід постіндустріального суспільства» (1973). Основну проблему індустріального суспільства – підпорядкування економічних функцій політичному порядку, він визначає як центральний факт – незалежність економічного порядку від політики, що поступово зникає, контроль суспільства стає вже не стільки економічним, скільки політичним.

На думку Д. Белла, наука та еліта вчених відіграють стратегічну роль. Розвиток науки потребує вкладення значних коштів, нагромаджених державою і корпораціями. Завданням же вчених є використовуючи ці засоби, не допустити підпорядкування досліджень інтересам політики або ринку.

Перехід до післякапіталістичного суспільства породжує нові уявлення про феномен рідкісності, подолання якого потребує великих витрат, по-перше, на інформацію, важливість якої настільки велика, що Белл вводить термін «інформаційне суспільство»; по-друге, на координацію діяльності багатьох людей і організацій, включаючи планування і регулювання.

Д. Белл відмічає два напрями трансформації суспільства, які стикаються між собою:

- наукові відкриття, що породжують нову техніку та величезні корпорації, необхідні для її втілення. У результаті економіка перебудовується, перебудовується і її структура, а також суспільні інститути та професійна і соціальна структура. У цій економічній детермінації вирішальна сила – це еліта вчених і технократи корпорацій. Вирішальний принцип тут є капіталістична та технократична раціональність і ефективність;

- зростаюче масове споживання найрізноманітніших матеріальних благ породжує прагнення до насолоди й особистої самоцінності, соліпсизм і принципово «антибуржуазний» підхід до світу, суспільства і свого становища в ньому. Окремі вчені лише у цих переконаннях (які втілились у молодіжній культурі) вбачають джерело трансформації суспільства. Модернізм суспільної свідомості, ворожий принципам раціональності та ефективності, і виникнення нового класу (носія цієї ідеології) трансформують суспільство у протилежному напрямі, формують іншу детермінацію. Тому процес трансформації суспільства – це наростання конфлікту між соціальною структурою і новою культурою суспільства, яка формується.

Як можемо судити з викладеного вище, висновок видатного вченого Д. Белла ідеїтичний тому, який С. Булгаков давав марксизму, який пропагував нову культуру, побудовану на соціальному конфлікті. Як тепер Д. Белл, так і ще на початку ХХ ст. С. Булгаков охарактеризували цей процес як «фундаментальний недолік» заперечення найвищих цінностей, звільнення від обов'язку перед законами моралі.

Так само, як свого часу С.М. Булгаков, Д. Белл зробив спробу дати, з одного боку, соціальний прогноз розвитку буржуазного суспільства, а з іншого – утвердити новий концептуальний підхід до цього аналізу, який заперечував би моністичну теорію

суспільного розвитку К. Маркса. Він визнає велику роль останнього у розвитку соціології, підкреслює його вплив на соціологів, які займались проблемами перспектив розвитку капіталізму, і навіть заявляє, що всі сучасні економісти є постмарксистами.

Намагаючись наслідувати логіку соціального аналізу К. Маркса, Белл разом з тим виступає категорично проти моністичного підходу до вивчення закономірностей суспільного розвитку, яке у марксистському вченні визначається діалектичною єдністю продуктивних сил і виробничих відносин. Белл заявляє, що недоліком марксистського вчення про заміну формацій є те, що концептуальна схема суспільного розвитку будується навколо осі відносин власності, а для характеристики капіталізму така вісь непридатна, передовсім тому, що «власність – це юридична фікція» [6, с. 480].

Крім того, на думку Белла, перехід від «індустріального» до «постіндустріального суспільства» зумовлюється вже не стільки матеріальними факторами, скільки соціальними інститутами. Він висуває ідею про те, що розвиток будь-якого суспільства відбувається одночасно за кількома «осьовими лініями», які визначають його економічну, політичну і культурну еволюцію. Залежно від вибору «осі» історію суспільства можна розглядати по-різному: як еволюцію форм власності, його політичної організації, або культурних традицій. Сам Белл бере за основу схему побудови суспільства навколо «осі виробництва і типів використовуваних знань». У визнанні Беллом визначальної ролі наукових знань, яку він протиставляє поглядам прибічників «індустріалізму», котрі всі суспільні зміни виводять лише з прогресу техніки і технології, виявляється філософсько-господарський характер його теорії.

Теза про «економіку послуг» як одну із визначальних рис «постіндустріалізму» не викликає особливих заперечень. Проте варто зауважити, що характер суспільних відносин не залежить від того, в якій сфері господарства вони мають місце. В основу класового поділу суспільства Белл покладає принцип знань і кваліфікації і виділяє відповідно чотири основні класи: фахівці (учені, інженери, економісти), техніки і напівфахівці, службовці, робітники, зайняті фізичною працею.

Зміна соціальної структури суспільства змінює і характер суперечностей. Центральна ознака «постіндустріального суспільства», за Беллом – це панування науки, наукових знань. Белл відриває науку від економіки, проголошує її автономність, розглядає її розвиток як передумову нової організації і структури суспільства. Основними елементами цієї структури стануть університети, наукові інститути, науково-дослідні організації. Оскільки «велика наука» перебуває поза ідеологією, то Белл намагається протиставити її «великому бізнесу». Тут ми бачимо спробу вченого досягнути господарство, його розуміння вузькості економіки й жорсткості її меж.

А. Тойнбі починає своє дослідження зі спроб визначення предметного поля історичного дослідження, в рамках культурно-соціологічного філософсько-господарського підходу до аналізу суспільного життя. Він дійшов до висновку, що в такій якості не можуть бути використані національні держави і схиляється до аналізу цивілізацій.

Цивілізації існують як цілісні в соціокультурному відношенні й обмежені в просторі і часі людські суспільства та знаходяться між собою в досить складних відносинах. У працях А. Тойнбі синтезовано методи строгого наукового пізнання й елементи раціоналістичного інтуїтивізму. Він прагне до досягнення історії – всієї історії в цілому, і саме тому починає дослідження її окремих частин. Метою

дослідження є спроба виявлення такого механізму соціогенезу, який був би у високому ступені універсальний для всіх і кожної окремої цивілізацій – а значить, і для всієї історії в цілому. Таку ж спробу свого часу зробив і С.М. Булгаков розробляючи концепцію трансцендентального суб'єкта господарства – Софії, що присутній у кожному історичний період і для кожного суспільства.

Трьома ключовими компонентами генезису цивілізацій, за А.Тойнбі, є універсальна держава, всесвітня церква і рух племен. Наявність цих компонентів дозволяє говорити про існування цивілізації. Однак цивілізації не виникають самі по собі; необхідна особлива історична ситуація для того, щоб відбувся її розвиток. Подібну ситуацію А.Тойнбі позначає як ситуацію «Виклику – Відповіді». І якщо в наявності є навіть усі три базові компоненти генезису цивілізацій, але відсутній Виклик, то не буде і Відповіді, тобто, розвитку цивілізації.

Виклик – це така ситуація, при якій існування даного суспільства опиняється під загрозою. У ситуації Виклику виявилися давньогрецькі міста держави, що зіштовхнулися з браком продуктів харчування в зв'язку з ростом населення і скороченням родючих земель внаслідок ерозії. Поліси відповіли на цей Виклик по-різному: одні (Коринф, Халкіда) почали колонізацію варварських узбереж Середземномор'я; інші (Спарта) мілітаризували своє життя і скорили сусідні (теж еллінські) землі; треті (Афіни) переорієнтували споживання аграрної продукції на імпорт і приступили до форсованого розвитку ремесел. Таким чином, на один Виклик було дано щонайменше три різних Відповіді, що означали початок формування трьох принципово різних суспільств і культур. Таким чином, Тойнбі приходить до висновку, що хід історії визначається співвідношенням Виклику і Відповіді.

Якщо відвернутися від образного стилю викладу, то концепція Тойнбі дає ключ до розуміння творчої природи і можливої альтернативності культурно-історичного процесу. Розвиток культури здійснюється як серія Відповідей, що даються творчим людським духом на ті Виклики, що кидає йому природа, суспільство і внутрішня нескінченність самої людини. При цьому завжди можливі різні варіанти розвитку, тому що можливі різні Відповіді на той самий Виклик. Саме так С.М. Булгаков обґрунтовував свою концепцію праці, необхідності творчої її складової. Адже лише творча особистість здатна дати Відповідь на ситуацію Виклику.

Т. Парсонс вважав одним із центральних завдань науки аналіз його як системи функціонально взаємозв'язаних змінних. На практиці це означало, що аналіз будь-якого соціального процесу є частиною дослідження певної системи з усталеними межами. Систему він розумів як будь-який сталий комплекс повторюваних і взаємопов'язаних дій де потреби особистості виступають як змінні у соціальній системі. Парсонс та інші дослідники, користуючись структурно-функціональним підходом, намагалися не тільки виробити правила функціонування будь-якої системи, а й визначити сукупність необхідних умов або «функціональних передумов» для всіх соціальних систем.

Ці умови, необхідні для існування будь-якої системи, стосувалися не тільки системи суспільства, а й її складових. Оскільки, кожна система має задовольняти певні фізичні потреби своїх елементів, забезпечуючи їх виживання, вона повинна мати і певні засоби розподілу матеріальних ресурсів. Крім того, система має виробити певний процес соціалізації людей, даючи їм можливість сформувати або суб'єктивні мотивації підпорядкування конкретним нормам, або певну загальну потребу такого підпорядкування нормам. У кожному суспільстві крім соціальних норм існують властиві тільки йому цінності. За відсутності таких цінностей малоімовірно, що окремі особистості зможуть успішно застосувати потреби підпорядкування нормам.

Фундаментальні цінності мають стати частиною особистості. Водночас кожна система повинна мати певну організацію видів діяльності та інституційні засоби, щоб успішно протидіяти порушенням цієї організації, вдаючись до примусу або переконання. І, нарешті, суспільні інститути мають бути відносно сумісні один з одним. Як бачимо обґрунтування С.М. Булгаковим ціннісного підходу, необхідності суспільства вести господарство відповідно до вищих цінностей, знаходить підтвердження і у такого видатного вченого як Т. Парсонс.

Теоретичну схему Парсонса об'єднує та організовує проблема соціального порядку (в теорії господарства С.М. Булгакова – це Софія) яка охоплює існування певних обмежень, заборон, контролю в суспільному житті, а також певних взаємозв'язків у ньому; наявність у суспільному житті елемента передбачуваності й повторюваності (люди можуть діяти соціально тільки в тому разі, коли знають, чого чекати один від одного). Різні аспекти соціального порядку відображені у багатьох поняттях, основні з яких є «система» та «структура», Вони вживаються як щодо емпіричних об'єктів і відношень, так і щодо абстрактних об'єктів.

Поняття «структура» охоплює сталі елементи будови соціальної системи, відносно незалежні від незначних і короткочасних коливань у відносинах системи із зовнішнім оточенням. У зв'язку із змінюваністю цих відносин вводиться система динамічних процесів і механізмів між вимогами, що впливають із умов сталості структури, і вимогами даної зовнішньої ситуації. Цей динамічний аспект бере на себе функціональну частину аналізу. На найзагальнішому абстрактному рівні соціальний порядок у Парсонса є продуктом двох процесів: тенденції соціальної системи до самозбереження та тенденції до збереження певних меж і постійності щодо середовища. Дії в середовищі системи, яка складається з багатьох систем, аналізуються на основі функціональних передумов, вимог щодо її виживання і рівноваги системи. Види діяльності всередині системи постають унаслідок її структурних реакцій на вимоги, які виявляють її зв'язок із середовищем. Тому при аналізі соціальної системи важливо досліджувати її взаємообмін з іншими системами. Таким чином, різні елементи системи, за Парсонсом, є похідними від умов соціальної дії та взаємодії.

Парсонс вважав, що будь-яка соціальна система повинна забезпечувати:

- раціональну організацію і розподіл своїх матеріальних (природних), людських (персонал) і культурних ресурсів для досягнення своїх цілей;
- визначення основних цілей і підтримання процесу їх досягнення;
- збереження солідарності (проблема інтеграції);
- підтримання мотивації індивідів при виконанні ними соціальних ролей і усунення прихованих напружень у системі особистісної мотивації [6, с. 183].

Другу і третю вимоги висуває культурна система, головним завданням якої є легітимізація нормативного порядку системи суспільства. Проблема визначення основних цілей і їх досягнення задовольняється політичними видами діяльності. Проблему інтеграції допомагає вирішити релігійна діяльність або її функціональні альтернативи – різні секулярні (світські) ідеології тощо.

Четверту проблему вирішує сім'я, яка здійснює первинну соціалізацію, «вбудовуючи» в особистісну структуру людини вимоги соціальної системи і підтримуючи емоційну задоволеність своїх членів. Всі чотири функціональні вимоги мають сенс тільки в сукупності, структурній взаємопов'язаності. Завдяки цим висновкам Т.Парсонса зрозумілою стає теза С.М. Булгакова про те, що лише суспільство, а не

окрема особистість, є суб'єктом господарства, оскільки лише в цілісності й соціалізації людства проявляються всі необхідні для цього умови.

Гуманістичний підхід до аналізу суспільного життя, одним із найяскравіших представників якого є Г. Маркузе, інтерпретує господарство, як і філософія господарства С.М. Булгакова, крізь призму існування, буття людини і пошуку гармонії в її взаємозв'язках з природою і культурою.

Цей сучасний філософсько-господарський напрямок характеризується у першу чергу не так описовістю, як критичністю теорії. Так, працю «Одновимірна людина» (1964) Маркузе власне і починає із зауваження про критичність своєї теорії. Загалом, напрямок роботи Маркузе вписується у загальну картину праць критичної школи неомарксизму.

Головною ідеєю Маркузе, що проходить через усю його творчість, є власне потреба у сучасній критичній теорії, оскільки конструктивна, дієва критика у сучасному індустріальному суспільстві неможлива, взагалі протест проти системи неможливий, оскільки система індустріального суспільства прагне зробити будь-який протест своєю складовою частиною. Але, на думку Маркузе сучасне індустріальне суспільство є настільки дегуманізуючим і воно до такої міри придушує людську особистість, що критична теорія просто не може не з'явитися. Саме це питання С.Булгаков піднімав свого часу, застерігаючи, що без такої теорії суспільство неминуче зкотиться до тих проблем, що їх описує Г.Маркузе.

Маркузе був гострим критиком сучасної технології, прийнятні як її застосовано в індустріальному суспільстві (причому як в капіталістичній, так і в соціалістичній системах). Він розглядав технологію у сучасному капіталістичному суспільстві як таку, що призводить до тоталітаризму. Він вважав, що технологія призводить до нових, ефективніших та навіть «приємніших» методів зовнішнього контролю за індивідами наводячи для прикладу використання телебачення для соціалізації населення. Учений відкидав точку зору про те, що технологія у сучасному світі є нейтральною, і розглядав її як засіб домінування над людьми.

Причому, в сучасному індустріальному суспільстві цей домінуючий вплив технології на всі сфери людського життя набирає «тоталітарних» форм, в розвиненій індустріальній цивілізації, як пише Маркузе панує комфортабельна, спокійна, демократична несвобода, свідчення технічного прогресу. Дійсно, що може бути раціональнішим за придушення індивідуальності в процесі соціально необхідних, але пов'язаних зі стражданнями видів діяльності.

Сам спосіб організації своєї технологічної основи сучасного індустріального суспільства примушує його бути тоталітарним, адже «тоталітарне» тут означає не лише терористичне політичне координування суспільства, але також нетерористичне економіко-технічне координування, здійснюване за рахунок маніпуляції потребами за допомогою майнових прав. Тоталітаризму сприяє не лише специфічна форма уряду або правлячої партії, але також специфічна система виробництва і розподілу, що може бути повністю сумісною з «плюралізмом» преси, «конкуруючих сил» тощо.

Основними чинниками цієї ситуації є створення у особистості хибних, фальшивих потреб для цілей успішного функціонування та стабільності індустріальної системи. Такі потреби нав'язуються індивіду особливими соціальними інтересами в процесі його придушення: це потреби, що закріплюють тяжку працю, агресивність, злиденство і несправедливість. Забезпечення їх може принести особистості значне задоволення, але це не те щастя, яке слід оберігати і захищати, оскільки сковує розвиток здатності розпізнавати хворобу цілого і знаходити шлях до її вилікування. В

результаті – ейфорія в умовах нещастя. Більшість переважаючих потреб, за Маркузе, – розслаблятися, розважатися, споживати і поводити себе відповідно до рекламних зразків, любити й ненавидіти те, що люблять і ненавидять інші, – належать до категорії хибних потреб. Цим дослідження Г. Маркузе підтверджують прогноз С.М. Булгаков на те, яким чином відбудеться розвиток суспільства, якщо йому не вдасться уникнути панування економізму як загального світогляду та, як наслідок, основи господарської діяльності.

Індустріалізоване суспільство позбавляє особистість власної індивідуальності, не через зовнішній примус, а через (псевдо)раціональність, в умовах якої змушене жити суспільство. Таким чином, згідно з Маркузе, бюрократія (яка за смыслом близька до інтегративного політичного естєблїшменту О. Тоффлера, в його аналізі Другої хвилі – індустріальних суспільств) виникає на очевидно об'єктивній та безособовій основі, що забезпечується раціональною спеціалізацією функцій, і ця раціональність, у свою чергу, слугує для збільшення раціональності підкорення. Бо чим більше окремі функції розділяються, фіксуються та синхронізуються відповідно до об'єктивних та безособових зразків, тим менш резонним є для індивіда чинити спротив [4, с. 269].

Узагальнюючи концепцію Маркузе, можна сказати, що основою саморегулювання сучасної індустріальної цивілізації є вже не репресія, не придушення прагнень і потреб більшості, а формування стандартних хибних потреб, що прив'язують особистість до сучасного суспільства репресивних потреб. Формується модель одновимірного мислення і поведінки. Реалізацію цієї моделі Маркузе прослідковує на різних рівнях і в різних сферах людської діяльності як на рівні особистості, так і на рівні суспільних процесів.

Проведений аналіз сучасних філософсько-господарських концепцій дозволяє підсумувати, що ідеї С.М. Булгакова продовжують розвиватися у вітчизняній традиції філософії господарства, а також перетинаються із теоріями відомих сучасних учених таких як Д. Белл, О. Тоффлер, Т. Парсонс, Г. Маркузе та багатьох інших. Використання ж підходів філософії господарства дає можливість на теоретичному рівні розширити предмет економічних наук, застосовувати методологію особистості – змінити ставлення до людини та її моральних цінностей як джерела розвитку суспільства, закласти основи нової парадигми вивчення та функціонування господарства, виділити спільне у цілях та особливе у напрямках і результатах. На практичному рівні – аналізувати діяльність конкретних особистостей, людей, господарських суб'єктів у визначених обставинах господарювання, простежувати залежність суспільного розвитку від цінностей людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булгаков С.Н. Философия хозяйства / Соч. в 2-х Т. – М., 1993. – Т. I. – 608 с.
2. *Історія народного господарства та економічної думки України*: [міжвід. зб. наук. праць / ред. Т. І. Дерев'янкін.] – К.: Ін-т екон. НАНУ, 2002. – Вип. 30. – 289 с.
3. Маслин М.А. Современные буржуазные концепции истории русской философии: Критический анализ. / Маслин М.А. – М., 1998. – 415 с.
4. Макашева, Н.А. Этические основы политической экономии: Очерки истории / Н.А. Макашева. – М.: ИНИОН РАН, 1993. – 180 с
5. Осипов Ю.М. Быть или не быть? // Философия хозяйства. – 2001. – № 3. – С. 450
6. Селигмен Б. Основные течения современной экономической мысли. / Селигмен Б. – М., 1968. – 600 с.
7. Тутов Л.А. Метафизика хозяйства и диалектика бесхозяйственности // Философия хозяйства. – 2004. – № 3. – С. 139 – 154.